

Det rena landet

Maja Hagerman

Det rena landet

Om konsten att uppfinna sina förfäder

prisma

Av Maja Hagerman har tidigare utgivits:

Spåren av kungens män 1996

Tusenårsresan (fotografier av Claes Gabrielson) 1999

I miraklers tid (fotografier av Claes Gabrielson) 2003

Prisma

Besöksadress: Tryckerigatan 4

Box 2052

103 12 Stockholm

www.prismabok.se

Prisma ingår i

Norstedts Förlagsgrupp AB,

grundad 1823

©2006 Maja Hagerman

och Prisma, Stockholm

Omslag: Sarah Sheppard

Omslagsfotografi (Li gravfält i Halland): Claes Gabrielson

Formgivning av inlagan: Lars-Erik Öby

Redaktör: Eva-Maria Westberg Förlagskonsult

Fackgranskare: Göran Andolf

Bildredaktion: Maja Hagerman, Johan Åström och Eva-Maria Westberg

Karta på sidan 26: Stig Söderlind

Översättning av Gobineau-citat på sidorna 185 och 186:

Åsa Jonason och Hans-Jacob Nilsson

Tryckt hos WS Bookwell, Borgå 2006

ISBN 13: 978-91-518-4503-6

ISBN 10: 91-518-4503-2

Innehåll

Pappas märkliga Edda 7
Ur germanernas svenska idéhistoria 10

Del I

En ny blick på forntiden

Hur kom berättelsen om germanerna till? 20
Skandinaverna möter Rom • 0–300-talen • 31
Hur de mytiska folken föddes • 300-talet • 44
Om konsten att uppfinna en fornnordisk stil • 400–500-talen • 53
Theoderik sätter historien på pränt • 500-talet • 65
Nya småkungar i Sutton Hoo • 600–800-talen • 76
Sagor och gamla sanningar • *Medeltiden–1900-talet* • 86
Goterna går igen • 1400–1600-talen • 105

Del II

Ras och romantik

Romantikerna upptäcker folket • *Omkring år 1800* • 122
Känslan för minnen i Götiska förbundet • 1810-talet • 137
Håriga förfäder • *Omkring år 1800* • 158
Långskallarnas och kortskallarnas gåta • 1840-talet • 167
Den stora essän om raserna: Gobineau • 1850-talet • 179
Profeten på operan: Richard Wagner • 1850–1880-talen • 191

Del III

Det rena landet

På väg till Nationalmuseum • 1840-talet • 206
Mot en ny forntidsforskning • 1860-talet • 226
Vikingarna – folkets förfäder • 1870-talet • 243
Germanerna kommer till skolan • 1869 • 256
När de uppfann vikingatiden • 1870-talet • 265

Rasisten på världskongressen i Stockholm 1874 284
Knappologin – Strindbergs vetenskap • 1880-talet • 304
Viktor Rydbergs blåögda germaner på högskolan • 1880-talet • 312
Svenska skallar: en noggrann undersökning • 1899–1902 • 334
Arkeologi och rashygien: Germanernas hem i forntid och
framtid • 1910-talet • 352
Ett litet ämbetsverk till de rasrena svenskarnas
skydd • 1920–1930-talen • 370
Efterskrift om en oskyldig fråga: ”Varifrån kommer jag?” 405
Noter 423
Litteratur 446
Bildförteckning 458
Personregister 459
Tack 464

Pappas märkliga Edda

Det finns en Edda från 1800-talet i min bokhylla. Den är i påkostat utförande med ett lysande blodrött hakkors på den djupsvarta pärmen. Boken har jag fått i arv, den hade funnits i pappas barndomshem. Och jag minns med vilken förbryllande högtidlighet han visade den för mig. Hade ni nazistiska böcker hemma? undrade jag förfärad. Nej, den där symbolen hade inget med nazism att göra på den tiden, svarade pappa, boken är ju tryckt redan år 1877.

Den gamla Eddan hade uppenbarligen varit en vördad bok när han var liten. Den var välläst och bläddrad i men ändå utan en enda fläck. Alla de sju syskonen i hans familj var födda kring sekelskiftet 1900 och hade blivit döpta till fornnordiska namn: Tor, Sigyn, Vidar, Frej, Nanna och Yngve. Min pappa skulle ha hetat Balder om inte en gödselspridare med det namnet hade lanserats i annonser när han föddes. I stället fick han heta Helge, det var han tacksam för.

I mitt barndomshem sparade man på saker. Där fanns andra konstiga och dammiga gamla böcker. Nordisk familjebok från seklets början stod i lagom höjd för den som ville krypa in under ett bord i hallen och läsa. Jag upptäckte snabbt att de tunga banden var tråkiga. I hela raden av 20 volymer fanns bara någon enstaka färgbild. Men smörpapperet som prasslande låg till skydd över just den bilden fick till och med ett barn att fatta att det var något särskilt viktigt med denna enstaka färgplansch. Bilden föreställde afrikanska folk, och jag satt på mattan under bordet och stirrade länge på deras ansikten.

Det tog sin tid innan jag förstod på vilket sätt min konstiga Eddabok från 1800-talet bar på nyckeln till en historia. Längre tyckte jag bara att den var hemsk och exotisk med sin röda svastika på omslaget. Men den sådde ett frö till en undran, en naggande fråga som har drivit fram denna undersökning som jag har gjort inte minst för min egen skull. För att förstå min egen kluvna kärlek till det fornnordiska – och begripa varför det finns ett slags tyngd och skuld som omger den.

Min pappas gamla Edda tillkom i ett sammanhang som inte var så

harmlost som man skulle kunna tro. Det visade sig att den hade en del att göra med den gamla uppslagsbokens olika planscher över folkslag och "människoraser". Närmare bestämt handlade båda om sådana "folk" som man hittar i gamla historieböcker.

När jag i dag går in på biblioteket är hela ämnet historia fortfarande ordnat på hyllorna efter denna enda princip som tycks få råda över allt annat: etnicitet och nationalitet. Så att det förflutnas alla gränsöverskridande sammanhang obönhörligen sönderstrimlas på tvären. Där står en svensk konsthistoria på en hylla, en dansk på en annan, som om de vore två helt olika berättelser, och samma sak är det med musikens, ekonomins och politikens historia. I verkligheten vet vi alla att idéer, pengar, melodier och mycket annat befinner sig i ständig rörelse mellan människor och att de inte stoppas av några nationsgränser. Men i historieböckerna är världen oftast beskriven enligt en väl avgränsad och inhägnad ordning efter nationer. Historieämnet har nämligen alltid, så länge det funnits, först och främst stått i imperiernas, rikenas och maktens tjänst, och där har det använts till att skapa berättelser som fått ge legitimitet åt politik i samtiden. De har handlat om hur riken enats och starka nationer och "folk" gjort sig gällande på världspolitikens scen.

I denna gamla historietradition finns ett märkligt antagande om att nationerna till sina kärnor skulle bestå av olika "folk" och att det egentligen är "folken" som är historieböckernas aktörer. Historien handlar om deras framgångar och tillkortakommanden, deras sätt att visa sin överlägsenhet eller sin svaghet. Som om historien vore något slags tävling mellan dessa "folk" som ibland också kallas samhällen, stammar, raser eller nationer.

I verkligheten är det ett hopplöst företag att leta i det förflutna efter några "rena" avgränsade folkgrupper. Människor har i alla tider på ett eller annat sätt befunnit sig i möte med världen runt omkring, och kanske även på resande fot. Så att tala om "folk" som om de har en viss härstamning blir därför rätt meningslöst i det riktigt stora perspektivet. Likaså att tala om folkens kulturella eller etniska "renhet", eftersom även kulturer till sitt väsen är blandningar, hybrider. I dem finns alltid spår av impulser från många olika håll och tider.

Så de "folk" som en gång skrevs in i historieböckerna som om de vore givna av biologin och strikt åtskilda sinsemellan, är en fiktion – och det är en fiktion som ännu lever på många håll och kanter. Vår tid är fokuserad på "eticitet" och "kultur", men använder begreppen utan större eftertanke, vare sig det handlar om krigsrapportering eller integrationspolitik. Periodvis har det talats om etnicitet nästan dagligen på

nyheterna under det senaste årtiondet, och ”etnisk rensning” har framställts som en rimlig förklaring till ofattbara grymheter på Balkan och i Rwanda. I så gott som vartenda land i Europa – och även i Sverige – har dessutom politiska partier varit på frammarsch ett bra tag, som försöker blåsa liv i eldfångda stämningar med hjälp av idéer om det ”ursprungliga folket” och den ”kulturella renheten”.

I kulturens namn blir människor sorterade och diskriminerade, och fruktansvärda grymheter om inte rättfärdigade så i alla fall skenbarligen förklarade. Skärper man blicken upptäcker man att orden ”kultur” och ”etnisk” i dag faktiskt används på samma sätt som man i början av 1900-talet använde ordet ”ras”. Det är lätt att avfärda det som ett tänkesätt som finns någon annanstans. I Sverige är vi snabba på att reflexmässigt tänka att vi är förskonade. Men även svenskarna har haft egendomliga föreställningar om sin härkomst och sina förfäder. Det är ett skäl så gott som något att göra berättelsen om ”det svenska folkets” forntida ursprung till föremål för granskning.

Ur germanernas svenska idéhistoria

År 1921 fattade den svenska riksdagen beslut om att starta ett institut för rasbiologi. Institutet var den första statliga inrättningen i sitt slag i världen, och svenska riksdagsmän i alla politiska partier från vänster till höger stod som undertecknare till motionen. Det rådde en anda av nationell samling kring hela frågan. Så var det också en angelägenhet av yttersta vikt man hade att ta ställning till, sadet det. Den gällde nationens främsta naturtillgång: folkstammen.

Sverige hade av försynen blivit utrustat med särskilt goda förutsättningar, hette det i förarbetena till beslutet. Vårt land hade inte bara fått ett överflöd av järnmalm och skog, utan också ett folk som var friskare och starkare än andra. Ingen annanstans inom den vita rasen fanns en germansk folkstam som var så ren och oblandad som här.

Det var denna naturtillgång institutet skulle slå vakt om. En ganska liten personalstyrka hade nu ett hästjobb framför sig när befolkningen i landet skulle kartläggas. Tiotusentals människor skulle fotograferas närgånget, nakna eller halvnakna, och bilderna på dem skulle sorteras in i album med rubriker om olika rastyper i Sverige. En del av dem skulle sedan publiceras i pedagogiska böcker som visade hur människor av olika rastillhörighet såg ut i landet, så att allmänheten skulle få lära sig att känna igen hur de såg ut som var tattare, finnar, judar och samer – och alltså inte tillhörde den ”nordiska (germanska) rastypen”. Förhoppningen var väl att svenskarna på det sättet skulle förmås att göra kloka äktenskapsval ur nationellt perspektiv, att de på frivillig väg genom folkupplysning skulle förstå betydelsen av att deras barn förblev lika rasrena germaner som de själva var. Även de styrande i landet skulle få vetenskapliga underlag från institutet för sina politiska beslut i befolkningsfrågor, vare sig det gällde nya lagar om invandring eller sterilisering av personer som kunde anses olämpliga att bli föräldrar.

Så gick tankegångarna på 1920-talet. Men var ifrån kom idén om att Sveriges mest unika naturtillgång var dess folkstam? Att det fanns en ur-germansk ”ras” här som var starkare och mer livskraftig än i något

NORDISKA(GERMANSKA) RASTYPER

På Rasbiologiska institutet sammanställdes fotoalbum över olika "rastyper" i landet.

annat land. Hur kom en sådan ”svensk sanning” till?

Det kan delvis förklaras med att frågan låg i luften på 1920-talet, eftersom institutet tillkom under en period när kunskapen om husdjursavel genomgick en dramatisk utveckling. Det låg nära till hands att försöka överföra framgångarna inom förädling av djur och växter till människor. *Men varför var det just Sverige som kände sig manat att bli en spetsnation inom denna forskning?* Ibland har det sagts att det var något av en slump att det just här i landet råkade finnas en ovanligt driftig vetenskapsman som vann pressens och politikernas öra för sin forskning, och som dessutom hade ett livaktigt kontaktnät bland tyska rasforskare, det vill säga Rasbiologiska institutets grundare professor Herman Lundborg vid Uppsala universitet.

Men hur djupa rötter hade Lundborgs tankegångar? Rashygienens frågor var inte nya när beslutet om att grunda institutet togs i riksdagen. Det märks på den allmänna uppslutningen bakom motionen att frågeställningen klingade välbekant. Den fanns redan i medvetandet hos riksdagsmän och opinionsbildare på 1920-talet, därav stödet från alla politiska partier.

De idéer som föregick bildandet av det statliga institutet till skydd för den svenska folkstammen har till stora delar sopats under mattan och glömts bort. Men bilden av Sverige som ”det rena landet” hade en gång skapats med omsorg. Det hade tagit lång tid att få fram de bärkraftiga ”vetenskapliga” resultaten. Det hade också tagit tid innan de kulturhistoriska skildringarna blivit allmänt kända genom konst och diktning, och innan ”sanningen” kunnat ta plats i de skolböcker, uppslagsverk och museer där exempelvis de svenska riksdagsmännen hade mött den redan i sin ungdom omkring år 1900. Hur det gick till när denna bild av ”det rena landet” skapades är ett rätt okänt kapitel i den svenska idéhistorien.

Rasbiologiska institutet bedrev sin verksamhet med naturvetenskapliga förtecken. Personalen bar vita rockar när man tog emot personer för rasmässig bestämning på kontoret i Uppsala. Framtoningen var medicinsk, förknippad med modernitet, framtid och social ingenjörskonst. Men det tankemässiga fundamentet vilade inte på blodprover eller laboratorieanalyser, utan på resonemang inom 1800-talets historieskrivning, arkeologi, folklivsforskning, språkvetenskap, litteraturhistoria och religionshistoria. Inom dessa ämnen fanns tankegoods som biologer och medicinare tog över från kulturforskarna, för att ge utforskandet av förfäderna naturvetenskaplig status. Och i själva kärnan fanns där föreställningar om ”folket” och dess härstamning som – med våra ögon sett – var rent rasistiska.

Omkring år 1900 var det nämligen hållet för en vedertagen sanning att svenskarnas förfäder skulle ha tillhört ett överlägset folkslag, germanerna. Man talar ogärna om det numera eftersom det var denna "folk-gemenskap" som hägrade också för nazisterna. Det var närmare bestämt den idén som kom att bli själva kittet i vänskapligheten mellan Hitlertyskland och vissa kretsar i 1930-talets Sverige.

Men berättelsen om de svenska förfäderna hade alltså tagit form långt tidigare och den hade rört sig över en halsbrytande mängd områden inom såväl konst och diktning, som naturvetenskap och kulturhistoria. Inom alla dessa områden använde man nämligen då och då ordet "germaner", som en benämning på det folkslag eller den "ras" från forntiden som man räknade svenskarnas härkomst till.

Numera finns ordet knappt i våra dagars språkbruk längre, förutom inom några få specialområden. Ett sätt att få syn på glömskan är att slå upp ordet "german" i Nationalencyklopedin. Då möts man av en egen-domlig tystnad, en minneslucka. Inte därför att ordet saknas, det finns där med en egen artikel. Men där står ingenting om begreppets moderna historia. Att det var rasfantasier om germanerna som utgjorde själva väckelsen och bränslat i nazisternas stora raskrig som ledde till utrotning av miljoner människor nämns inte, eller att det var tanken om hotande undergång för "den germanska rasen" som var drivkraften bakom den nazistiska rörelsen. Det står inte heller att begreppet var en bärande term inom rasforskningen redan under 1800-talet. Enligt den moderna uppslagsboken har "germaner" överhuvudtaget inte med nutidshistoria att göra. De är här bara ett folkslag i ett avlägset förflutet, och det står faktiskt i artikeln att det var germanerna som lade grunden till det kristna Västeuropa. Man kan undra vart de sedan tog vägen. Löste de upp sig och försvann?

För hundra år sedan hade alla människor självklart hört talas om germanernas betydelsefulla roll i den antika historien, de hade ju störtat Rom. Alla barn fick läsa om dem i folkskolans läsebok, där det stod att det varit germanernas speciella energi och livskraftiga lynne som lett dem till den stora segern.

"Av de folk, som bodde i det romerska rikets grannland, fanns intet, för vilket romarna hyste en sådan fruktan som för det *germanska*. Germanerna skildrades av romerska författare såsom kraftiga och tappra, utmärkta för allvar och enkla seder. Härigenom voro de mycket olika de sedefördärvade romarna. (...) Germanerna bodde, då de först kommo i beröring med romarna, i landet norr om Donau mellan Rhen och Weichsel. De igenkändes på sitt ljusa hår, sina

blå ögon och sin resliga växt. De utmärkte sig för en stark kärlek till frihet och självständighet.”

”German” var alltså i början av 1900-talet den självklara beteckningen på en människosort som många specialister betraktade som överlägsen andra, ett naturgivet härskarfolk för mänskligheten. Det fanns gott om bevis i historieböckerna för hur unik den germanska rasen var. Germanerna hade grundat kolonier över världen, de hade drivit fram industrialismen med ständigt nya tekniska och vetenskapliga framsteg, och de hade visat sin överlägsenhet gentemot ”rödskinn” när de erövrat Amerika från indianerna. Men den märkligaste händelsen var, ansåg 1800-talets historiker, att de redan för två tusen år sedan med bara primitiva vapen och enkla barbariska samhällen hade kunnat besegra ett världsimperium som Rom.

I Nordisk familjebok kunde man år 1908 läsa hela sex finstiltta sidor om det germanska folkets underbara egenskaper, dess naturliga rättskänsla, frihetliga sinnelag och stolta demokratiska anda. Artikeln var skriven av en verklig auktoritet på området, en professor i historia i Uppsala tillika riksdagsman, Simon Johannes Boëthius, och han berättade att man nu inom forskningen hade lyckats lokalisera det ursprungliga germanska språkområdet, det vill säga själva ”urhemmet” för de märkvärdiga germanerna. Platsen var någonstans i trakterna av Nordtyskland och södra Skandinavien. Och perioden för ”den germanska folkafdelningens daningstid” hade visat sig vara yngre stenålder, närmare bestämt efter det femte årtusendet men före år 1 800 f.Kr.

En intressant följdfråga blev därmed om germanerna någonstans inom detta område som varit deras ”urhem” hade lyckats förbli oblandade, och därmed kunde tänkas ha bevarat sina ypperliga rasegenskaper fram till modern tid. Och det var här naturvetenskapens rasforskare tog vid genom att metodiskt börja undersöka den samtida befolkningen.

I dag används ordet ”german” absolut inte i biologisk mening längre som något begrepp med genetisk innebörd. Den genetiska forskningen har efter andra världskriget till och med slutat använda själva begreppet ”människoraser” på det sätt som man gjorde före kriget. Men den gamla historien om de rasrena nordeuropéerna lever ändå kvar som egenomliga skuggor. Även om begreppet ”german” används sällan numera, finns det fortfarande kvar inom en underlig samling av områden. Tagna var för sig kan sätten att använda ordet förefalla rätt ointressanta, men sammantagna röjer de något. De ingår i en större tankekonstruktion, som numera ligger nedsjunken och glömd i tänkandet. Man talar

om germanska språk: tyska, engelska, holländska och de nordiska språken (plus flera mindre). Och med en lätt men ödesdiger glidning kan de germanska språken bli till de ”germanska folken” och plötsligt kan även en ”german” slinka in i ordvalet som benämning på någon som talar dessa språk i vår tid. Inom konstvetenskapen finns något som kallas ”germansk konst” men det är inte en nutida konststil utan en stil från forntiden. I Danmark finns till och med en historisk period kallad ”germansk järnålder”, det är tiden 400–800 e.Kr. Kontinuiteten finns där alltså inte minst i den försåtliga blandningen av forntid och nutid.

De vetenskapliga sanningar som låg till grund för Rasbiologiska institutet finns numera bara kvar i form av en obestämd efterklang, ett diffust minne av att Sverige förr var ett litet homogent land oberört av världens liv och kiv. Detta fastän Sverige alltid har varit stort men av varierande storlek, och det har alltid funnits ”folk” här som statsmakterna inte betraktat som riktiga svenskar – samer, finnar, valloner, zigenare och judar – och därför gjort till föremål för särskild reglementering.

Tesen att Sverige en gång i tiden var ett litet land där alla var mer eller mindre likadana, ekar ändå i våra medvetanden. Vi har alla på något sätt fått i oss bilden av nordbon som för tusen år sedan levde rasren och isolerad i sin utkant av världen och skötte sig själv efter eget huvud utan yttre inblandning.

Numera befinner sig forntiden ofta i dåligt sällskap i Sverige. Ny-nazisternas Vit makt-värld har gjort den till sin, och när vikingatiden framställs som en urbild för vad som är ”äka svensk, folklig kultur” är det verkligen inte alla svenskar som känner sig bekväma med det.

Även utanför den politiska extremismens kretsar finns det mängder av unga människor som är sysselsatta med fantasier om avlägsen forntid och medeltid. I dataspel och TV-spel rör de sig hemtamt i nya forntidsvärldar på virtuell mark, och som ”lajvare” sveper de in sig i egenhändigt sydda mantlar och far iväg på sagohistoriska läger. Och på orter där det finns någon vikingatida eller medeltida historia att ta fasta på ordnas marknadsdagar till allmän förnöjelse, där det bjuds på kämpalekar från vikingatid, riddarspel och gyckel.

I snart sagt varje hem finns Tolkiens sagovärld som trollbinder miljarder människor. Och på tiotusentals sajter på Internet utlovar ny-hedningar inom New Age-rörelsen att man genom gudinnan Freja eller gamla gudar som Oden och Tor kan komma närmare sin egen ”ursprungliga” andlighet. Torshammare, helande kristaller, naturliga örtblandningar och runor att spå i erbjuds till försäljning åt den vilsna sökaren.

Så tankarna om forntiden lever även i våra dagar. Längtan efter "ursprunget" finns där likaså, även om den egentligen inte är något annat än en gäckande projektion ur vårt eget inre – en solkatt man aldrig kommer att kunna få fatt på.

Mitt i allt detta kan det behövas ett uns av kritiskt tänkande inför hur historierna om gamla tider används. Och det kan finnas skäl att ställa sig frågan på vilka villkor berättelserna om forntiden egentligen kommit till.

Germanernas historia består av två tusen år av mer eller mindre orimliga föreställningar om folk, förfäder och härstamning som har fyllt de historiska verken i gamla tider. I min undersökning har jag lagt tyngdpunkten på den mest forande perioden, den tid under 1800-talet då lärorna om de forntida "germanernas" biologi, vardagsliv, mystik, juridik, urspråk och urhem utvecklades till att bli hela forskningsområden vid universitet och högskolor.

Men för att verkligen få syn på hur historien om germanerna kom till måste man röra sig över väldiga tidsrymder. Därför inleds boken med några kapitel om tiden 100–800 e.Kr. Den första delen är tänkt som en kontrast till den bild av forntiden som 1800-talet byggde sina lärda konstruktioner kring, genom att visa hur annorlunda man inom dagens forskning ser på samma epoker.

I dag talas det vitt och brett om det "mångkulturella Sverige", och det med de bästa avsikter. Men det är min tro att det gamla arvet ändå lever kvar i det fördolda så länge man inte gör upp med det. Jag tror nämligen inte att det går att göra sig fri från barlasten från det förflutna förrän man blir medveten om att den finns där, och kan ta upp den till närmare granskning.

Gravyr ur "Philippi Clüverii Germanae antiquae libris tres" tryckt år 1616.

Järnmask med rester av ursprunglig försilvring påträffad i Kalkriese i norra Tyskland på platsen för slaget i Teutobugerskogen år 9 e.Kr.